

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپایان انقلاب اسلامی

سال بیستم، شماره ۷۴، بهار ۱۴۰۵
صفحه ۲۹ تا ۵۴

الگوهای گردش نخبگان سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی

گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران
so.khodaei@iau.ir

سهراب خدائی

گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول)

dr. amohseni@gmail.com

علی محسنی مشتقین *

گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران
mhe038@iau.ac.ir

محمد حسن الهی منش

چکیده

این مقاله با تمرکز بر جامعه‌شناسی سیاسی قدرت، الگوهای گردش نخبگان سیاسی در جمهوری اسلامی ایران را طی چهار دهه گذشته بررسی می‌کند. پرسش اصلی پژوهش آن است که نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران چه الگوهایی از گردش نخبگان را تجربه کرده و چه سازوکارهای نهادی موجب ماندگاری یا بازتولید این الگوها شده‌اند. فرضیه تحقیق بر این مبنا استوار است که گردش نخبگان در جمهوری اسلامی نه بر پایه رقابت آزاد سیاسی، بلکه عمدتاً از طریق بازآرایی درون‌ساختاری میان شبکه‌های مورد تأیید نهادهای مرکزی قدرت صورت گرفته است؛ از این رو بیش از گردش باز نخبگان، با چرخش محدود درون نخبگان حاکم مواجه هستیم. روش تحقیق، تاریخی - نهادی و مبتنی بر تحلیل اسنادی، تطبیق دوره‌ای و بهره‌گیری از نظریه گردش نخبگان است. یافته‌ها نشان می‌دهد جمهوری اسلامی چهار الگوی اصلی را تجربه کرده است: الگوی انقلابی - بسیجی، الگوی تکنوکراتیک - بوروکراتیک، الگوی پوپولیستی - امنیتی و الگوی تمرکزگرایی شبکه‌ای. نتیجه پژوهش آن است که پایداری ساختار سیاسی ایران بیش از آنکه ناشی از گردش آزاد نخبگان باشد، حاصل توانایی نظام در مدیریت و جذب محدود نخبگان جدید در درون چارچوب موجود است.

کلیدواژه: گردش نخبگان، جمهوری اسلامی ایران، نهادهای سیاسی، بازتولید قدرت، جامعه‌شناسی سیاسی.

* نویسنده مسئول: dr. amohseni@gmail.com

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۱۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۵

Patterns of Political Elite Circulation in Iran after the Islamic Revolution

Sohrab Khodaei

PhD Candidate, Department of Political Science,
Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.
Email: so.khodaei@iau.ac.ir

**Ali Mohseni
Moshtaqin** *

PhD in Political Science, Department of Political
Science, Qom Branch, Islamic Azad University,
Qom, Iran . (Corresponding author) Email: dr.
amohseni@gmail.com

**Mohammad Hassan
Elahimanesh**

PhD in Political Science, Department of Political
Science, Qom Branch, Islamic Azad University,
Qom, Iran Email: mhe038@iau.ac.ir

Abstract

This article examines the patterns of political elite circulation in the Islamic Republic of Iran over the past four decades from the perspective of political sociology. The central research question investigates what patterns of elite circulation have emerged in the political system of the Islamic Republic and which institutional mechanisms have contributed to their continuity and reproduction. The study hypothesizes that elite circulation in post-revolutionary Iran has occurred not through open political competition but primarily through intra-structural realignments among networks endorsed by the central institutions of political power. Consequently, rather than experiencing open elite circulation, the political system has witnessed a limited rotation within the existing ruling elite. Employing a historical-institutional approach, the research is

* Corresponding Author: dr. amohseni@gmail.com

How to Cite: Khodaei, S., Mohseni Moshtaqin, A., Elahimanesh, M. H. (2025). Patterns of Political Elite Circulation in Iran after the Islamic Revolution, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 20(74), 29-54

Date Received: 16 January 2025 Date Accepted: 9 April 2025

based on documentary analysis, historical periodization, and elite circulation theory. The findings identify four major patterns of elite circulation throughout the post-revolutionary period: the revolutionary-mobilizational model, the technocratic-bureaucratic model, the populist-security model, and the network-centered centralization model. The study concludes that the resilience of Iran's political system is attributable less to open elite competition than to the state's institutional capacity to manage, absorb, and selectively incorporate new elites within the existing political framework.

Keywords: Elite Circulation; Islamic Republic of Iran; Political Institutions; Power Reproduction; Political Sociology.

Introduction

The circulation of political elites has long occupied a central position in political sociology and comparative politics because it reflects the mechanisms through which political systems maintain continuity while adapting to changing political, social, and institutional conditions. Elite circulation extends beyond the replacement of political officeholders; it encompasses the institutional rules, recruitment mechanisms, networks of influence, and legitimacy structures that determine access to political authority. Since the establishment of the Islamic Republic in 1979, Iran has experienced multiple phases of political transformation, including revolutionary consolidation, post-war reconstruction, political reform, populist mobilization, international sanctions, and institutional restructuring. Despite significant changes in governments and political factions, questions remain regarding whether these developments represent genuine circulation of political elites or merely controlled rotation within an established governing structure. This study therefore seeks to identify the dominant patterns of elite circulation in post-revolutionary Iran and to explain the institutional mechanisms that have sustained political continuity despite periodic changes in political leadership.

Materials and Methods

This study adopts a historical-institutional methodology combined with descriptive and analytical approaches. The research relies exclusively on documentary analysis, including constitutional provisions, legal documents, governmental reports, historical records, and relevant academic literature concerning elite theory and Iranian political institutions. The analytical framework integrates the classical theories of elite circulation developed by Pareto, Mosca, Michels, and C. Wright Mills with the perspective of historical institutionalism. Comparative historical periodization is employed to classify the evolution of elite recruitment and circulation into four major stages

corresponding to significant political and institutional transformations after the Islamic Revolution. Particular attention is devoted to institutional mechanisms such as political vetting, appointment procedures, organizational networks, revolutionary legitimacy, and wartime social capital that have shaped elite recruitment and reproduction.

Discussion

The analysis demonstrates that political elite circulation in the Islamic Republic has followed a distinctive institutional logic characterized by controlled adaptation rather than unrestricted competition. During the first decade after the Revolution, elite recruitment was largely based on revolutionary credentials, ideological commitment, and wartime experience, producing what may be described as the revolutionary-mobilizational model. Following the constitutional revision of 1989 and the reconstruction period, technocratic and bureaucratic competence gradually gained greater importance, although recruitment continued to operate within the established political framework. The rise of populist politics after 2005 shifted emphasis toward ideological loyalty, anti-elitist discourse, and security-oriented governance, while simultaneously accelerating personnel replacement within approved political networks. Since 2013, elite circulation has increasingly reflected network-centered institutional coordination, where political competition continues to exist but access to strategic positions remains largely mediated by dense institutional and interpersonal networks. Throughout all four periods, institutional continuity has outweighed elite replacement, indicating that political stability has been maintained primarily through selective incorporation of new actors rather than comprehensive redistribution of political power.

Results

The findings identify four distinct but interconnected models of elite circulation in post-revolutionary Iran: the revolutionary-mobilizational model (1979–1989), the technocratic-bureaucratic model (1989–2005), the populist-security model (2005–2013), and the network-centered centralization model (2013–present). Despite substantial variation in political discourse and governing styles across these periods, the institutional mechanisms regulating elite recruitment have remained remarkably stable. Political vetting, appointment procedures, organizational affiliation, revolutionary legitimacy, wartime social networks, and long-term institutional relationships have consistently influenced access to senior political positions. Consequently, the research concludes that the durability of the Islamic Republic is explained less by open political competition than by the state's capacity to reproduce political authority through controlled elite circulation within established institutional boundaries. Rather than experiencing comprehensive elite turnover, the Iranian political system has largely undergone selective intra-elite rotation that preserves structural continuity while allowing limited generational and organizational renewal.

مقدمه

مطالعه نخبگان سیاسی همواره یکی از محورهای اساسی در تحلیل دولت، قدرت و تحولات سیاسی بوده است. در بسیاری از نظام‌های سیاسی، فهم اینکه چه کسانی حکومت می‌کنند، چگونه به قدرت می‌رسند، چه مدت در قدرت باقی می‌مانند و تحت چه شرایطی جای خود را به دیگران می‌دهند، برای درک ماهیت ساختار سیاسی ضروری است. از این منظر، مسئله گردش نخبگان صرفاً به جابه‌جایی افراد محدود نمی‌شود، بلکه به سازوکارهای توزیع قدرت، شیوه‌های مشروعیت‌بخشی و ظرفیت نظام سیاسی در بازتولید خود مربوط است.

جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۵۷ تاکنون یکی از مهمترین نمونه‌های نظام‌های سیاسی غیرغربی است که همزمان عناصر انتخاباتی، ایدئولوژیک، انقلابی و نهادی را در خود جمع کرده است. این نظام طی بیش از چهار دهه، دوره‌های متعددی از جنگ، بازسازی، اصلاحات، تحریم‌های گسترده، تنش‌های اجتماعی و بازآرایی‌های نهادی را پشت سر گذاشته است. در هر یک از این مقاطع، ترکیب نیروهای سیاسی حاضر در سطوح عالی قدرت دچار تغییراتی شده و نسل‌های متفاوتی از مدیران، سیاست‌گذاران و بازیگران سیاسی وارد عرصه حکمرانی شده‌اند. با وجود این، پرسش مهم آن است که آیا این جابه‌جایی‌ها به معنای گردش واقعی نخبگان بوده است یا صرفاً نوعی چرخش محدود در درون ساختار حاکم محسوب می‌شود. به بیان دیگر، آیا تغییر دولت‌ها، جناح‌ها و مدیران به انتقال مؤثر قدرت انجامیده یا قواعد اصلی دسترسی به قدرت ثابت مانده است؟ همچنین باید پرسید چه نهادها و سازوکارهایی موجب شده‌اند ساختار سیاسی بتواند در عین تغییر چهره‌ها، تداوم خود را حفظ کند. اهمیت این مسئله از آن جهت است که بسیاری از تحلیل‌ها درباره سیاست ایران یا بیش از حد بر رخدادهای انتخاباتی تمرکز می‌کنند، یا صرفاً بر ثبات ساختاری تأکید دارند. در حالی که فهم دقیق‌تر نیازمند توجه همزمان به تغییر و تداوم است؛ یعنی بررسی اینکه چگونه نظام سیاسی می‌تواند نخبگان تازه‌ای را جذب کند، بدون آنکه بنیان‌های اصلی قدرت دگرگون شود. بر این اساس، مقاله حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از نظریه گردش نخبگان و رویکرد تاریخی - نهادی، الگوهای اصلی تغییر نخبگان سیاسی در جمهوری اسلامی ایران را شناسایی کند و رابطه میان جابه‌جایی نخبگان با سازوکارهای بازتولید قدرت را توضیح دهد. تمرکز پژوهش بر این است که چگونه تحولات سیاسی چهار دهه گذشته، هم نشانه تغییر بوده‌اند و هم بازتاب استمرار ساختارهای قدرت.

۲-چارچوب نظری

مطالعه گردش نخبگان سیاسی یکی از محورهای اصلی جامعه‌شناسی سیاسی و نظریه قدرت است. پرسش بنیادین این حوزه آن است که چه کسانی حکومت می‌کنند، چگونه به قدرت می‌رسند، چرا در قدرت باقی می‌مانند و تحت چه شرایطی جای خود را به دیگران

می‌دهند. در پاسخ به این پرسش‌ها، مجموعه‌ای از نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر، چارچوب‌هایی ارائه کرده‌اند که همچنان در تحلیل نظام‌های سیاسی کاربرد دارند. مهمترین این رویکردها شامل نظریه کلاسیک نخبگان، نظریه نخبگان قدرت، رویکرد تکثرگرایانه و نهادگرایی تاریخی است.

نخستین جریان مهم، نظریه کلاسیک نخبگان است که با آثار ویلفردو پارتو، گائتانو موسکا و روبرتو میخلز شناخته می‌شود. ویلفردو پارتو معتقد بود همه جوامع به دو بخش اصلی تقسیم می‌شوند: اقلیت حاکم و اکثریت تحت حکومت. از نظر او، در هر جامعه گروه کوچکی به دلیل توانایی، سازمان‌یافتگی یا منابع برتر، قدرت را در اختیار می‌گیرد. اما هیچ نخبه‌ای دائمی نیست و تاریخ سیاسی، تاریخ «گردش نخبگان» است؛ یعنی جایگزینی نخبگان فرسوده با نخبگان تازه (Pareto, 1935/1968). پارتو همچنین میان دو تیپ نخبه تمایز می‌گذارد: «شیرها» که بر زور، اقتدار و نظم تکیه دارند، و «روپاه‌ها» که متکی بر حيله، انعطاف و معامله‌اند. از نظر او، ثبات سیاسی نیازمند نوعی تعادل میان این دو تیپ است.

گائتانو موسکا با مفهوم «طبقه سیاسی» استدلال می‌کرد که در همه جوامع، اقلیتی سازمان‌یافته بر اکثریت نامنسجم حکومت می‌کند. راز قدرت اقلیت نه صرفاً ثروت یا زور، بلکه انسجام، هماهنگی و توان سازمان‌دهی است. اکثریت مردم معمولاً فاقد سازمان‌یافتگی لازم برای اعمال قدرت مستقیم‌اند و همین امر برتری اقلیت حاکم را ممکن می‌سازد (Mosca, 1939/1980). موسکا همچنین بر اهمیت مشروعیت‌بخشی تأکید داشت؛ یعنی هر طبقه حاکم برای دوام، نیازمند نوعی فرمول اخلاقی، دینی یا حقوقی برای توجیه سلطه خویش است.

روبرتو میخلز در کتاب احزاب سیاسی، «قانون آهنین الیگارشی» را مطرح کرد. او معتقد بود حتی سازمان‌هایی که با شعار دموکراسی و برابری شکل می‌گیرند، به تدریج در اختیار اقلیتی حرفه‌ای و مدیریتی قرار می‌گیرند. پیچیدگی سازمان، نیاز به تخصص، کنترل اطلاعات و انفعال اعضا، سبب می‌شود رهبران دائمی شوند و ساختارهای الیگارشیکی شکل گیرد (Michels, 1911/1962). این نظریه اهمیت زیادی دارد، زیرا نشان می‌دهد تمرکز قدرت فقط مختص حکومت‌های اقتدارگرا نیست، بلکه در احزاب، اتحادیه‌ها و نهادهای مدنی نیز ممکن است.

در نیمه قرن بیستم، سی. رایت میلز با طرح مفهوم «نخبگان قدرت» نگاه تازه‌ای ارائه کرد. او معتقد بود در جوامع مدرن، قدرت میان سه حوزه اصلی سیاسی، اقتصادی و نظامی متمرکز می‌شود و نخبگان این حوزه‌ها از طریق روابط شخصی، آموزشی و سازمانی به هم پیوند می‌خورند. بنابراین، تصمیمات کلان توسط شبکه‌ای محدود از افراد گرفته می‌شود، نه از طریق

مشارکت عمومی گسترده (Mills, 1956) مزیت نظریه میلز آن است که قدرت را صرفاً در دولت نمی‌بیند، بلکه پیوند ساختاری میان دولت، اقتصاد و نهادهای امنیتی را برجسته می‌کند.

در برابر نظریه پردازان نخبه گرا، رویکرد تکثرگرایانه قرار دارد که با نام رابرت دال شناخته می‌شود. دال استدلال می‌کند در جوامع مدرن، قدرت در دست یک اقلیت منسجم نیست، بلکه میان گروه‌های متعدد منافع، احزاب، رسانه‌ها و نهادهای مدنی توزیع شده است. از نظر او، هیچ گروهی در همه حوزه‌ها مسلط نیست و رقابت مستمر میان گروه‌ها مانع تمرکز کامل قدرت می‌شود (Dahl, 1961). این رویکرد، بر مشارکت، رقابت و پراکندگی منابع قدرت تأکید دارد.

رویکرد مهم دیگر، نهادگرایی تاریخی است که بر نقش نهادها در شکل‌دهی رفتار سیاسی تمرکز دارد. این نظریه می‌گوید نخبگان در خلأ عمل نمی‌کنند، بلکه قواعد حقوقی، ساختارهای سازمانی و تصمیم‌های تاریخی، مسیرهای قدرت را تعیین می‌کنند. مفاهیمی مانند «وابستگی به مسیر» و «بزنگاه تاریخی» نشان می‌دهد چگونه انتخاب‌های اولیه می‌توانند فرصت‌ها و محدودیت‌های بلندمدت ایجاد کنند (Pierson, 2004). در این دیدگاه، تغییر نخبگان بدون تغییر قواعد نهادی الزاماً به تحول عمیق سیاسی منجر نمی‌شود.

به نظر می‌رسد هیچ‌یک از این نظریه‌ها به تنهایی کافی نیستند. پارتو جابه‌جایی نخبگان را توضیح می‌دهد، موسکا سازوکار سلطه اقلیت را روشن می‌سازد، میخلز میل سازمان‌ها به تمرکز قدرت را نشان می‌دهد، میلز پیوند میان حوزه‌های قدرت را آشکار می‌کند، دال ظرفیت رقابت را برجسته می‌سازد، و نهادگرایی تاریخی پایداری ساختارها را توضیح می‌دهد. بنابراین، مطالعه هر نظام سیاسی نیازمند تلفیقی از این رویکردهاست. در مجموع، ادبیات گردش نخبگان نشان می‌دهد سیاست را نمی‌توان صرفاً رقابت احزاب یا خواست عمومی دانست. در پس هر نظام سیاسی، شبکه‌ای از اقلیت‌های سازمان‌یافته، نهادهای پایدار و رقابت‌های درون‌قدرت وجود دارد. فهم این لایه پنهان، شرط تحلیل واقع‌بینانه سیاست است.

۳-زمینه تاریخی شکل‌گیری نظم نخبگانی پس از ۱۳۵۷

نظم نخبگانی پس از ۱۳۵۷ بر ویرانه یک دولت سقوطکرده شکل نگرفت، بلکه بر بقایای یک بوروکراسی قدیمی و در دل یک انقلاب بسیجگر بنا شد. به همین دلیل، از همان آغاز، ساخت قدرت جدید دوگانه اما متداخل بود: از یک سو، نهادهای انتخابی و اداری که باید دولت را اداره میکردند؛ و از سوی دیگر، نهادهای انقلابی، دینی و نظارتی که باید جهتگیری کلان نظم جدید را حفظ میکردند. متن قانون اساسی ۱۳۵۸ همین درهمتنیدگی را نهادینه کرد و با تثبیت نسبت میان جمهوریت، اسلامیت، ولایت امر و اداره امور با اتکای به آرای عمومی، سازوکار اولیه نظم نخبگانی جدید را پدید آورد. در این چارچوب، ورود به قدرت دیگر فقط

محصول تجربه اداری یا منزلت طبقاتی نبود، بلکه پیوند با انقلاب، اعتماد ایدئولوژیک و قابلیت حضور در نهادهای تازه‌تأسیس نیز به سرمایه سیاسی تبدیل شد. از همینجا باید فهمید که چرا نظم نخبگانی جمهوری اسلامی از آغاز نه یک الیگارش‌ی صرف روحانی بود و نه یک بوروکراسی مدرن معمول؛ بلکه ترکیبی از قدرت کاریزماتیک، نظم حقوقی و بسیج سیاسی بود. درک تاریخی این آمیختگی برای تحلیل همه دوره‌های بعدی ضروری است، زیرا الگوهای بعدی هرگز از این بنیان اولیه جدا نشدند، بلکه فقط آن را باز تفسیر کردند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸).

در سطح سازمانی، این نظم جدید با سرعت از طریق نهادسازی انقلابی خود را باز تولید کرد. تشکیل جهاد سازندگی به فرمان امام خمینی در خرداد ۱۳۵۸، اعلام ضرورت بسیج عمومی در آذر همان سال، و شکلگیری سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در نخستین ماه‌های پس از انقلاب، فقط به معنای تأسیس چند سازمان تازه نبود؛ این رخدادها در عمل کانالهای جدید تربیت و صعود نخبگان را ساختند (سازمند، ۱۳۸۴). در این نهادها، معیارهای جذب و پیشرفت بیش از آنکه به تخصص حرفه‌ای متعارف متکی باشد، بر تعهد، ابتکار میدانی، اعتماد سیاسی و توان سازماندهی اجتماعی استوار بود (انصاری و برزگر، ۱۳۹۳). این امر در کوتاهمدت برای نظامی که با بحرانهای همزمان امنیتی، اداری و مشروعیتی روبرو بود کارکرد داشت، اما در بلندمدت نیز یک مسیر وابسته به گذشته ایجاد کرد: بسیاری از مدیران و سیاستمداران دهه‌های بعد از همین محیطهای جهادی، انقلابی و شبه‌نظامی یا شبکه‌های مرتبط با آنها برآمدند. به بیان دیگر، نهادهای نخستین پس از انقلاب فقط ابزار تثبیت حکومت نبودند؛ آنها مدرسه اجتماعی تولید نخبگان جدید نیز بودند.

جنگ ایران و عراق این روند را شتابی تعیین کننده بخشید. در این میان، جنگ نه فقط یک رویداد نظامی، بلکه مرحله‌ای از باز تعریف هویت سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی توصیف شده است؛ مرحله‌ای که در آن «اعتماد»، «وفاداری»، «تابآوری» و «قابلیت فداکاری» به شاخص‌های اصلی شایستگی سیاسی بدل شد. همین تجربه جنگ، شبکه‌های رفاقتی، هم‌رزمی و اعتماد متقابل را تولید کرد؛ شبکه‌هایی که در سالهای بعد وارد دولت، مجلس، نهادهای عمومی و ساختارهای امنیتی شدند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در شبکه روابط نخبگان سیاسی پس از انقلاب، پیشینه مبارزات انقلابی و جنگ بیش از بسیاری از متغیرهای دیگر در شکلگیری رابطه و تحرک سیاسی نقش داشته است. در خوانش تاریخی - نهادی، این نکته بسیار مهم است: جنگ فقط نسل نخست را مشروع نکرد، بلکه زبان مشترک، حافظه مشترک و سرمایه رابطهای مشترکی آفرید که دهها بعد نیز همچنان بر توزیع قدرت اثر گذاشت (حسن پور درودگر و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۱۲-۱۰۳). بنابراین، اگر بخواهیم ریشه

ماندگاری برخی حلقه‌های قدرت را بفهمیم، باید به میدان جنگ به مثابه میدان تکوین سرمایه سیاسی برگردیم، نه فقط به صندوق رأی یا ساختار رسمی ادارات.

با این همه، نظم نخبگانی برآمده از انقلاب یک «الگوی از پیش طراحی شده» برای پرورش نخبگان نداشت. در حقیقت گزینش و پرورش نخبگان سیاسی پس از انقلاب بیشتر محصول برهمکنش نیروهای مختلف، بحرانها و شبکه‌های نفوذ بوده است تا نتیجه یک نظام منسجم کادرسازی کلاسیک (انصاری و برزگر، ۱۳۹۳). از منظر ریخت‌شناسی، رفتار نخبگان بر پیوند میان نوع رفتار نخبگان و ثبات سیاسی تأکید میکنند. این پراکندگی اولیه را نباید صرفاً نشانه آشفتگی دانست؛ بلکه باید آن را ویژگی طبیعی یک نظم انقلابی در حال تثبیت دانست که هنوز مرز میان «کنشگر فداکار»، «مدیر کارآمد» و «نخبه سیاسی پایدار» را از هم تفکیک نکرده بود. همین ابهام، در دهه نخست هم حامل فرصت بود و هم مسئله: فرصت از آن جهت که کانالهای صعود بازتر و سیالتر بودند؛ مسئله از آن جهت که نهادینه شدن قواعد گردش نخبگان به تعویق افتاد و بخش مهمی از قدرت بر اعتماد شخصی و وفاداری سیاسی استوار شد (زروانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۳-۷۵).

پایان جنگ و بازنگری قانون اساسی در ۱۳۶۸ نقطه انتقال از این مرحله تکوینی به مرحله تثبیت و تمرکز بود. بازنگری قانون اساسی با حذف نخست‌وزیری، بازتعریف برخی اختیارات، و ایجاد صورت‌بندی تازه‌ای از رابطه نهادهای برتر و اجرایی، عملاً معنای جدیدی به گردش نخبگان داد: از این پس، مسئله فقط «چه کسی انقلابی تر است» نبود، بلکه «چه کسی در چهارچوب نهادی بازطراحی شده، توان اداره و هماهنگی بیشتری دارد» نیز اهمیت یافت. در نتیجه، زمینه برای عبور از نسل انقلابی بنیانگذار به نسل مدیران بازسازی و سپس تکنوکرات‌ها فراهم شد؛ اما این عبور هیچگاه گسستی کامل از میراث دهه نخست نبود (عابدی اردکانی، ۱۳۹۳: ۱۴۶-۱۳۸). به بیان دیگر، در سال ۱۳۶۸ نظم نخبگانی جمهوری اسلامی نه از نو ساخته شد و نه به گذشته بازگشت؛ بلکه از حالت بسیج‌محور به حالت دولتمحورتر گذر کرد، در حالی که حافظه انقلابی و جنگی همچنان در قلب آن باقی ماند. این همان بستر تاریخی است که همه الگوهای بعدی گردش نخبگان را باید بر زمینه آن دید.

۴- الگوی نخست گردش نخبگان در سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۸

الگوی نخست گردش نخبگان در جمهوری اسلامی را باید «الگوی نخبگان انقلابی - بسیجی» نامید، اما این تعبیر فقط زمانی معنا پیدا می‌کند که بدانیم در این دوره، «نخبه» بیش از آنکه به معنای دارنده مهارت تخصصی ممتاز باشد، به معنای کنشگری بود که هم از منظر اخلاقی - سیاسی قابل اعتماد تلقی میشد و هم در میدان انقلاب و جنگ آزمون داده بود. در دهه نخست، مشروعیت سیاسی عمدتاً از سه منبع می‌آمد: سابقه مبارزه علیه رژیم پیشین، پیوند

با رهبری انقلاب و نقش آفرینی در دفاع از نظام نوپا. به همین دلیل، صعود به مناصب تصمیم‌گیری غالباً از مسیر مسجد، کمیته، جهاد، انجمن‌های انقلابی و سپس میدان جنگ عبور می‌کرد. این الگو را نباید صرفاً محصول شعارزدگی دانست؛ نظام سیاسی تازه تأسیس در وضعیت بقا قرار داشت و طبیعی بود که «اعتماد سیاسی» را بر «تخصص خنثی» ترجیح دهد. مسئله مهم این است که این ترجیح، به تدریج یک منطق پایدار صعود نخبگان ساخت که تا سال‌ها بعد نیز در صورت‌های دیگر باقی ماند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸، اصل ۱۷۷).

در این الگو، نهادسازی و نخبه‌سازی یک فرآیند واحد بود. فرمان تشکیل بسیج مستضعفین در آذر ۱۳۵۸ و توسعه نهادهای جهادی، معنای اجتماعی تازه‌ای به سیاست داد: سیاست نه حرفهای تخصصی، بلکه شکلی از جهاد، خدمت و مشارکت تاموقت برای حفظ انقلاب فهم میشد. از اینرو، کسانی که در این فضاها توان سازماندهی، ایثار و فرمانپذیری نشان میدادند، به‌صورت طبیعی به سطوح بالاتر قدرت راه می‌یافتند. این امر سبب شد مرز میان «نیروی اجتماعی وفادار» و «کادر سیاسی آینده» کمرنگ شود. از نظر نگارندگان، تعبیر «بسیجی» در اینجا فقط به یک سازمان خاص اطلاق نمی‌شود، بلکه به یک تیپ شخصیتی - نهادی اشاره میکند: فردی که مشروعیتش را از کنش جمعی، ساده‌زیستی، فداکاری و دشمنشناسی می‌گیرد و قدرت را نه امتیاز فردی، بلکه رسالت انقلابی میبندد. چنین تیپی در دهه نخست برای نظام کارآمد بود، چون هم در بسیج اجتماعی توانا بود و هم در اداره شرایط استثنایی؛ اما همین تیپ بعدها وقتی با اقتضانات دولتمداری پیچیده روبه‌رو شد، محدودیت‌های خود را نیز نشان داد (قادری و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۶-۲۴).

جنگ تحمیلی این الگو را به اوج رساند. در ادبیات رسمی و پژوهشی، جنگ دوران تثبیت هویت مستقل جمهوری اسلامی و میدان اصلی ظهور نسل مؤمن، انقلابی و فداکار معرفی شده است. اما در چارچوب گردش نخبگان، اهمیت جنگ حتی از این هم بیشتر بود: جنگ، یک فرآیند گسترده غربالگری و اجتماعی‌سازی سیاسی بود. در میدان جنگ، عناصر نامطمئن کنار می‌رفتند و عناصر وفادار، کارآمد و جسور مجال دیده‌شدن پیدا می‌کردند. بسیاری از روابطی که در دهه‌های بعد به صورت سرمایه سیاسی عمل کرد، در همین فضا ساخته شد. در واقع نقش پررنگ پیشینه مبارزات انقلابی و جنگ را در شبکه روابط نخبگان برجسته می‌کند، نشان می‌دهد جنگ فقط خاطره مشترک نساخت؛ بلکه شبکه اعتماد تولید کرد. این دقیقاً همان نقطه‌ای است که نظریه گردش نخبگان در ایران باید آن را جدی بگیرد: در دهه نخست، جایگزینی نخبگان قدیم با نخبگان جدید از طریق سازوکارهای صرفاً حقوقی صورت نگرفت، بلکه درون یک میدان عاطفی، رزمی و اخلاقی رخ داد که منزلت سیاسی را بازتعریف می‌کرد (قادری و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۹-۳۱).

با این حال، الگوی انقلابی - بسیجی در سطح دولتمداری با یک تناقض درونی روبه‌رو بود. هر چه نظام از مرحله بقا فاصله می‌گرفت، نیاز به مدیریت پیوسته، برنامه‌ریزی اقتصادی، عقلانیت اداری و تخصص‌های بخشی بیشتر می‌شد. اما منطق مسلط دهه نخست هنوز بیشتر به اصالت تعهد وفادار بود تا نهادمندی بوروکراتیک. به همین دلیل، همانطور که انصاری و برزگر و پژوهش مربوط به چرخش نخبگان پس از انقلاب نشان می‌دهند، پرورش نخبگان سیاسی در این دوره فاقد الگوی سامانیافته و از پیش طراحی شده بود. این بی‌الگویی نسبی، در کوتاه مدت مزیت داشت، زیرا انعطاف و سرعت بسیج را بالا میبرد؛ اما در میان مدت، رقابتهای درون انقلابی و افزایش وزن روابط غیررسمی انجامید. نگارنده معتقد است که بسیاری از سوء تفاهم‌های بعدی درباره «بازگشت به آرمان‌های دهه اول» از همینجا ناشی میشود: دهه اول واجد سرمایه بسیج و مشروعیت بود، اما لزوماً واجد نظام بالغ گردش نخبگان نبود. تمجید از روح آن دوره، نباید ما را به نادیده گرفتن محدودیت نهادی آن سوق دهد (زروانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۶-۸۲).

در نتیجه، پایان این الگو نه با فروپاشی آن، بلکه با درونی شدن محدودیت‌هایش فرا رسید. سال ۱۳۶۸، با پایان جنگ و بازنگری قانون اساسی، نشان داد که مشروعیت انقلابی برای اداره یک کشور در حال بازسازی کافی نیست و باید با لایه‌ای از تخصص، برنامه‌ریزی و تمرکز نهادی همراه شود. اما نکته ظریف اینجاست که الگوی نخست هرگز حذف نشد؛ فقط از موقعیت مسلط خود عقب نشست و به لایه پایه‌ای مشروعیت در همه دوره‌های بعد بدل شد. حتی تکنوکرات‌ها، اصلاح‌طلبان، پوپولیست‌ها و مدیران شبکه‌ای متأخر نیز ناچار بودند به نحوی خود را به سرمایه نمادین این دوره متصل کنند. از منظر گردش نخبگان، این یعنی دهه نخست بیش از آنکه یک دوره تاریخی تمام‌شده باشد، «منبع مرجع مشروعیت» برای همه جابه‌جاییهای بعدی است. هر نیرویی که بخواهد در ایران پس از انقلاب بالا بیاید، ناگزیر است نسبت خود را با این میراث تعریف کند؛ یا از آن مشروعیت بگیرد، یا ادعای احیای آن را مطرح کند، یا بکوشد آن را در زبان جدیدی بازنویسی کند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۴: ۲۳۸-۲۳۰).

۵- الگوی دوم در سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۴

بازنگری قانون اساسی در ۱۳۶۸ و پایان جنگ، شرایطی را پدید آورد که در آن الگوی نخست دیگر به تنهایی پاسخگو نبود. حذف نخست وزیری، تقویت ساختار متمرکزتر قوه مجریه و آغاز دوره بازسازی، معنای دیگری به گردش نخبگان داد. اگر در دهه اول، سرمایه اصلی صعود «سابقه انقلابی و جنگی» بود، از ۱۳۶۸ به بعد «توان اداره، توسعه و مدیریت» نیز به سرمایه سیاسی مهمی بدل شد. این تغییر، پیدایش الگوی تکنوکراتیک - بوروکراتیک را امکانپذیر کرد. اما باید تأکید کرد که این الگو به معنای غلبه کامل بوروکراسی بر سیاست

نمود؛ بلکه به معنای تغییر نسبت میان تعهد و تخصص بود. در این دوره، تخصص اجرایی و مهارت سازمانی ارزش بیشتری یافت، اما همچنان باید در درون مرزهای مشروعیت سیاسی نظام عمل میکرد. از این رو، ایران دهه ۱۳۷۰ را نمیتوان صرفاً با واژه‌هایی چون «توسعه‌گرایی» یا «تکنوکراسی» فهمید؛ این دوره در واقع تلاش برای دولتی کردن انقلاب و اداری کردن انرژی انقلابی بود. همین تمایز است که آن را از تکنوکراسی کلاسیک در دولتهای توسعه‌گرا جدا میکند (قیصری و قربانی، ۱۴۰۲).

دولت اکبر هاشمی رفسنجانی نماد روشن این جابه‌جایی بود. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که این حزب پایگاه خود را در میان فن‌سالاران و طبقه متوسط شهری مدرن می‌جست و توسعه اقتصادی را بر توسعه سیاسی مقدم می‌دانست (قیصری و همکاران، ۱۴۰۰). نخبگان دولت سازندگی با تمرکز بر تعدیل ساختاری و توسعه اقتصادی، امکان برخی تغییرات نهادی را پدید آوردند، هرچند توسعه سیاسی به علت ضعف اجماع نخبگانی و نهادینه نشدن مشارکت سیاسی به‌طور کامل محقق نشد. در خوانش نگارنده گان، اهمیت واقعی این دوره در آن بود که برای نخستین بار پس از انقلاب، «مدیر اجرایی» به‌مثابه تیپ برکشیده سیاسی تثبیت شد. مقام سیاسی دیگر فقط از رهگذر انقلابی بودن تعریف نمیشد؛ از این پس، توان بودجه‌نویسی، برنامه‌ریزی عمرانی، مذاکره و مدیریت دستگاه نیز ارزش افزوده قدرت بود. با این همه، این مدیران نه بیرون از نظم موجود، بلکه درون آن رشد کردند و از همین رو استقلال نهادی محدودی داشتند (عراقی و همکاران، ۱۴۰۳).

اما این الگوی بوروکراتیک در سطح فرهنگ سیاسی نخبگان با محدودیت‌هایی روبه‌رو شد. برخی پژوهشگران معتقدند در این دوره، توسعه سیاسی با موانع ناشی از فرهنگ سیاسی تابعیتی و منازعه‌گرا روبه‌رو بود. به بیان دیگر، اگرچه تکنوکرات‌ها وارد دولت شدند، اما بستر عمیق‌تری از رقابت نهادینه شده حزبی و توافق روی قواعد بازی هنوز شکل نگرفته بود (عابدی اردکانی، ۱۳۹۳). این همان مسئله‌ای است که در بسیاری از نظام‌های پساانقلابی رخ میدهد: دولت از جامعه جلو می‌افتد، اما نهادهای واسط و فرهنگ مصالحه به همان سرعت رشد نمی‌کنند. در ایران نیز اولویت توسعه اقتصادی و بازسازی، به تقویت دستگاه اجرایی انجامید، اما به نهادینه شدن گردش باز نخبگان منتهی نشد. از این منظر، الگوی دوم در عین گسترش بوروکراسی، نوعی نخبه‌گرایی اداری را نیز به وجود آورد که بیشتر در درون مدارهای قابل اعتماد حرکت میکرد. در حقیقت ریشه‌های انتقادهای بعدی از فاصله گرفتن دولت از آرمانهای اجتماعی را باید در همین جا جست؛ جایی که دولت توسعه‌گرا توانست کشور را تا حدی بازسازی کند، اما نتوانست کانال‌های مشارکت و رقابت پایدار را به همان اندازه تقویت کند.

دوره سید محمد خاتمی در ظاهر پاسخی به همین محدودیت بود. فرهنگ سیاسی دموکراتیک نخبگان در دولت اصلاحات، برخلاف دولتهای پیش و پس از خود، در نهادهای ساختاری برخی شاخصهای حکمرانی خوب نقش مهمی داشت. براین اساس شاخصهایی چون مشارکت سیاسی، جامعه مدنی، پاسخگویی و شفافیت در این دوره بهطور معنادارتری در کانون توجه قرار گرفت. در ادبیات بعدی نیز دولت اصلاحات غالباً به عنوان مرحله‌ای دیده می‌شود که در آن نخبگان تکنوکرات و بوروکرات، با نخبگان فکری و مدنی پیوند خوردند و توسعه سیاسی را از حاشیه به متن آوردند. در چارچوب گردش نخبگان، این دوره تلاش کرد معیارهای صعود را از «فقط کارآمدی اجرایی» به «کارآمدی به‌علاوه نمایندگی اجتماعی و مدارا» گسترش دهد. اما مشکل اساسی اینجا بود که اصلاح‌طلبان هرچند در دولت و نهادهای انتخابی پیش رفتند، نتوانستند به همان میزان قواعد سخت‌تر ورود و ماندگاری در ساختار را تغییر دهند. در نتیجه، گشایش سیاسی به گسترش افق انتظارات انجامید، اما به بازطراحی پایدار میدان قدرت نینجامید (خرمشاد و طاهرخانی، ۱۳۹۴: ۳۶-۲۸).

در مجموع، الگوی تکنوکراتیک - بوروکراتیک بین ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۴ دو دستاورد و دو محدودیت داشت. دستاورد نخست، تبدیل دولت به ماشین بازسازی و اداره نسبتاً پیچیده‌تر کشور بود؛ دستاورد دوم، ورود ادبیات توسعه سیاسی و حکمرانی خوب به متن مناظرات نخبگان بود. اما محدودیت نخست، وابستگی پایدار این الگو به ساختارهای بالادستی و نظارتی بود؛ و محدودیت دیگر، حل نشدن تنش میان توسعه اقتصادی، توسعه سیاسی و قواعد بسته‌تر بازتولید قدرت. از این نظر، اهمیت این دوره در آن است که نشان داد گردش نخبگان در ایران میتواند از تیپ انقلابی صرف فاصله بگیرد، اما هنوز نمیتواند به گردش کاملاً باز و نهادمند تبدیل شود. همین ناکامی نسبی، زمینه اجتماعی و ذهنی خیزش بعدی را پدید آورد؛ خیزشی که علیه نخبگان «فسالار»، «اشرافی» و «سازشکار» تعریف شد و به الگوی پوپولیستی - امنیتی دهه بعد انجامید.

۶- الگوی سوم سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲

پیروزی محمود احمدی نژاد را نباید فقط جابه‌جایی یک رئیس جمهور دانست؛ این رخداد بیانگر اعتراض بخشی از میدان سیاسی به الگوی پیشین گردش نخبگان نیز بود. در این مرحله، نوعی ضدنخبه‌گرایی علیه تکنوکراتها، مدیران توسعه محور و نخبگان اصلاح طلب یا نزدیک به طبقه متوسط شهری برجسته شد. داده‌ها نشان میدهد که گفتار احمدی نژاد در میان رؤسای جمهور پس از ۱۳۶۸ بیشترین تراکم عناصر پوپولیستی را داشته است. این گفتمان بر دال‌هایی چون عدالت، مردم، ساده زیستی، مبارزه با اشرافیت و بازگشت به آرمان‌های انقلاب سوار شد.

از منظر گردش نخبگان، اهمیت این تغییر در آن بود که معیار صعود از «تخصص و تجربه بوروکراتیک» به «نماینندگی مستقیم مردم محروم و وفاداری ایدئولوژیک» بازتعریف شد (پورزارع و همکاران، ۱۴۰۰). اما این بازتعریف نه به گشودن میدان برای نیروهای متکثر اجتماعی، بلکه به جابه‌جایی سریع‌تر درون اردوگاه نیروهای وفادار انجامید. به بیان روشن‌تر، الگوی سوم با زبان ضدنخبه آغاز شد، اما عملاً فقط نوع دیگری از نخبه‌سازی درون‌ساختاری را مستقر کرد.

در سطح دولرداری، این الگو با بی‌اعتمادی به مدیران جاافتاده و تمایل به جابه‌جایی سریع کادرها همراه بود. دولت احمدی‌نژاد با تکیه بر گفت‌وگو عدالت‌محور و سیاست‌های توزیعی، به تقویت گرایش‌های پوپولیستی، غلبه و جوه نظامیگری و تضعیف انسجام نهادی انجامید. این نکته کلیدی است: در الگوی سوم، گردش نخبگان نه از جنس «چرخش برنامه‌ریزی‌شده بوروکراتیک»، بلکه برکناری، جایگزینی و بازآرایی سریع نیروها بود؛ روندی که بیش از آنکه قدرت دولت را نهادمند کند، آن را شخصی‌تر و متکی به حلقه‌های نزدیک‌تر می‌ساخت (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰). در خوانش نگارنده گان، این دوره نوعی «تسریع گردش درون‌انسداد» بود: حرکت افراد درون ساختار زیاد شد، اما قواعد بسته‌تر ورود به ساختار تغییر نکرد. همین امر سبب شد بی‌ثباتی مدیریتی در کنار تمرکز سیاسی رشد کند. این الگو در کوتاه مدت می‌توانست تصویر پویایی و مبارزه با اشرافیت را بسازد، اما در میان‌مدت به فرسایش ظرفیت انباشته اداری و افزایش شکاف میان‌گفتار و نهاد انجامید (حسینی و همکاران، ۱۴۰۴).

ویژگی دوم این دوره، تقویت نگاه امنیتی در اداره سیاست بود. حتی در فهرست مطالعات جدید فارسی نیز مقایسه سیاست‌های امنیتی دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد به‌عنوان موضوعی مستقل برجسته شده است، که خود نشان می‌دهد دولت نهم و دهم در ادبیات علمی با دگرگونی در نسبت هویت، امنیت و سیاست فهم می‌شود. در این دوره، مرز میان مدیریت سیاسی و ملاحظات امنیتی باریک‌تر شد و بازیگران نزدیک‌تر به نهادهای محافظ‌نظم، وزن بیشتری در ساحت اجرایی و تصمیم‌گیری یافتند. این «امنیتی شدن» را نباید به حضور سازمانی چند فرد فروکاست؛ مهم‌تر از آن، شیوه‌های از فهم سیاست بود که رقابت را نه صرفاً اختلاف برنامه‌ها، بلکه بالقوه مسئله‌ای مرتبط با حفظ امنیت، وفاداری و مقاومت در برابر تهدیدها می‌دید. همین جابه‌جایی در دستگاه ادراک سیاسی، بخشی از راز ماندگاری این الگوست (نوروزی و بهستانی، ۱۴۰۳: ۱۹-۱۲). بنابراین الگوی سوم از دل ذهنیت انقلابی دهه نخست تغذیه می‌کرد، اما آن را در شرایطی بازسازی می‌کرد که دیگر جنگ کلاسیک در کار نبود و میدان اصلی، رقابت داخلی، بحران نمایندگی و منازعات هویتی بود.

تشدید منازعات انتخاباتی و قطبی شدن ساحت عمومی در پایان دهه ۱۳۸۰ نیز این الگو را وارد مرحله‌ای تازه کرد. در این بازه، شکافهای هویتی درون نخبگان اهمیت فزاینده‌ای یافت. در چارچوب گردش نخبگان، پیامد این وضعیت آن بود که نخبگان نه فقط بر سر سیاستها، بلکه بر سر تعریف هویت مشروع درون نظام نیز رقابت میکردند. در نتیجه، منازعه از سطح کارآمدی یا عدالت فراتر رفت و به منازعه بر سر مرجعیت تفسیری انقلاب و نظام تبدیل شد. همینجا است که تفاوت الگوی سوم با الگوی دوم کاملاً آشکار میشود: در دوره دوم، اختلاف بر سر تقدم توسعه اقتصادی یا توسعه سیاسی بود؛ در دوره سوم، اختلاف بر سر این بود که چه کسی نماینده «مردم حقیقی» و «انقلاب حقیقی» است (قیصری، ۱۴۰۴). این جابه‌جایی، هم پوپولیسم را تغذیه کرد و هم کارکرد میانجیگر احزاب و بوروکراسی را تضعیف نمود.

در نهایت، الگوی پوپولیستی - امنیتی با همه توان بسیجگر خود، نتوانست جایگزین پایدار الگوی تکنوکراتیک شود؛ بلکه بیشتر به افشاگر محدودیتهای آن و همزمان تولیدکننده محدودیتهای تازه بدل شد. این الگو نشان داد که در ایران پس از انقلاب، ضدیت با نخبه‌گرایی بوروکراتیک الزاماً به دموکراتیکتر شدن گردش نخبگان نماند؛ برعکس، ممکن است به شخصیت شدن قدرت، سرعت گرفتن حذف و نصبها و تقویت فهم امنیتی از سیاست منجر شود. به همین سبب، سال ۱۳۹۲ را باید نه بازگشت ساده به عقلانیت تکنوکراتیک، بلکه تلاشی برای مهار پیامدهای این دوره دانست. اما همانطور که در بخش بعدی روشن می‌شود، مهار پوپولیسم به معنای باز شدن کامل میدان رقابت نبود؛ بلکه خود به الگوی تازه‌ای از تمرکزگرایی شبکه‌ای و انسداد نسبی انجامید (حسینی و همکاران، ۱۴۰۴: ۲۳۷-۲۳۴).

۷- الگوی چهارم از ۱۳۹۲ تا امروز

الگوی چهارم را نمی‌توان صرفاً اعتدالی یا پس‌پوپولیستی نامید؛ زیرا هر دو تعبیر فقط بخشی از واقعیت را بیان می‌کنند. آنچه از ۱۳۹۲ به بعد به تدریج شکل گرفت، نوعی تمرکزگرایی شبکه‌ای و انسداد نسبی بود. در آغاز این دوره، دولت حسن روحانی کوشید با زبان اعتدال، مذاکره و ترمیم ظرفیت اجرایی، از شدت منازعات الگوی پیشین بکاهد. در ادبیات سیاسی نیز «صورتبندی گفتمانی اعتدال» برای تحلیل این دوره به کار رفته است و برخی پژوهش‌ها عملکرد سیاسی دولت روحانی را در نسبت با توسعه سیاسی ارزیابی کرده‌اند. این مرحله، بازگشت کامل به اصلاحات یا سازندگی نبود، بلکه تلاشی برای آشتی نسبی میان بوروکراسی، دیپلماسی و حفظ ثبات درون ساختار بود (دلوری، ۱۳۹۴). اما مسئله اصلی اینجاست که این تغییر بیشتر در سطح گفتار و بخشی از دستگاه اجرایی رخ داد، نه در سطح قواعد عمیق‌تر

دسترسی به قدرت. در نتیجه، اعتدال هرچند توانست بخشی از میدان سیاست را آرام‌تر و عقلانی‌تر کند، نتوانست شبکه‌های متراکم و سازوکارهای سخت‌تر بازتولید نخبگان را به‌طور بنیادی دگرگون سازد.

شواهد نشان می‌دهد شبکه روابط نخبگان سیاسی در دولتهای مورد بررسی از انسجام و تراکم بالایی برخوردار بوده و پیشینه روابط کاری، انقلابی و جنگی در شکل‌گیری این شبکه‌ها نقش اساسی داشته است. اگر این یافته را به دوره پس از ۱۳۹۲ تعمیم دهیم، به نتیجه‌ای مهم می‌رسیم: گشایش‌های انتخاباتی یا تغییر لحن دولتها لزوماً به کاهش تراکم قدرت درون شبکه‌های اصلی منجر نشده است. به بیان دیگر، سیاست در ایران معاصر بیش از آنکه میدان رقابت آزاد اتم‌های سیاسی مستقل باشد، میدان باز ترکیب گره‌های شبکه‌ای است. از نظر نویسندگان، همین منطق شبکه‌ای سبب شد که حتی در دوره‌هایی که تنش‌های سیاسی کاهش یافت، ورود بازیگران تازه از بیرون حلقه‌های معتبر بسیار محدود بماند. بنابراین، تفاوت این دوره با دهه ۱۳۸۰ در این بود که انسداد کمتر به صورت حذف پرسرعت و پرصدا عمل می‌کرد و بیشتر به صورت توزیع حساب شده فرصت‌ها درون شبکه‌های تثبیت شده. این همان چیزی است که می‌توان آن را «انسداد نسبی» نامید: نه انجماد کامل، بلکه باز بودن کنترل شده (حسن پور درودگر و همکاران، ۱۴۰۲).

در سطح فرهنگی و نهادی نیز این دوره با نوعی چرخه معیوب همراه بود. برخی پژوهش‌ها در تحلیل چالش‌های فرهنگی حوزه نخبگی سیاسی، بر عواملی چون فردگرایی منفی، پنهان‌کاری، نبود شفافیت، اختلاف و تفرقه تأکید میکنند و آنها را بخشی از موانع تحقق حکمرانی خوب میدانند (عراقی و همکاران، ۱۴۰۳). این یافته‌ها نشان می‌دهد در الگوی چهارم، مسأله فقط تمرکز نهادی نیست؛ بلکه نوعی فرهنگ شبکه‌ای بسته نیز وجود دارد که در آن اعتماد بیشتر درون‌گروهی است تا عمومی. به همین دلیل، همگرایی نهادی در این دوره غالباً به کاهش تعارضات آشکار منجر شد، اما الزاماً به افزایش رقابت‌پذیری عمومی نینجامید. در واقع، هرچه نیروهای درون‌ساختار در بعضی مقاطع به هم نزدیک‌تر شدند، فاصله میان حلقه‌های اصلی قدرت و بازیگران بیرونی بیشتر شد. از این منظر، نقطه قوت الگوی چهارم توانایی آن در حفظ ثبات نسبی و هماهنگی بیشتر بوده و نقطه ضعفش محدود شدن امکان گردش واقعی نخبگان. این الگو، برخلاف دهه ۱۳۸۰، کمتر تند و آشکار است؛ اما دقیقاً به همین دلیل ماندگارتر نیز هست (زارعی، ۱۳۹۸).

از ۱۴۰۰ به بعد، این روند با نشانه‌های روشنتری از همگرایی نهادی همراه شد. تأکید رسمی بر استفاده از مدیران جوان و صالح، و ستایش «روح جوانی» در دولت و مجلس، نشان می‌دهد

که سیستم سیاسی در این مرحله بیش از آنکه در پی گشودن میدان رقابت باشد، به دنبال نوسازی کنترل شده درون خود بوده است. این جهت‌گیری با منطق بیانیه گام دوم و سخنان رسمی درباره ضرورت شناسایی و به‌کارگیری نیروی انسانی جوان، مؤمن و متخصص نیز هماهنگ است (حسن لو، ۱۳۹۸). بنابراین، تجدید نسل در این دوره بیشتر از مسیر «انتقال درون‌ساختاری» پیش می‌رود تا رقابت آزاد حزبی. در اردیبهشت ۱۴۰۵ نیز، با وجود استقرار دولت مسعود پزشکیان و تأکید او بر کابینه و انتصابات، هنوز نشانه‌های از گسست بنیادین در قواعد اصلی گردش نخبگان مشاهده نمی‌شود؛ بلکه بیشتر با ترکیبی از بازگشت برخی مدیران باسابقه، حضور برخی چهره‌های جدید و تداوم فیلترهای ساختاری روبه‌رو هستیم. در نتیجه، امروز را باید نه آغاز مرحله‌ای کاملاً تازه، بلکه ادامه همین تمرکزگرایی شبکه‌ای با آرایش انعطاف‌پذیرتر دانست.

از این نظر، الگوی چهارم مهمترین شاهد بر این مدعاست که در ایران پس از انقلاب، گردش نخبگان بیش از پیش به «چرخش درون میدان محدود قدرت» تبدیل شده است. در این دوره، رقابت حزبی و انتخاباتی هنوز حذف نشده، اما دیگر تنها یا اصلی‌ترین کانال صعود نیست. صعود سیاسی اکنون بیش از گذشته نیازمند انباشت همزمان چند سرمایه است: سرمایه رابطه‌ای، سرمایه نهادی، سرمایه وفاداری و در مواردی سرمایه کارشناسی. این چندلایگی باعث شده که نیروهای بیرون از شبکه‌های اصلی، حتی اگر از منظر اجتماعی یا فنی واجد ظرفیت باشند، به‌سختی بتوانند به حلقه مرکزی تصمیمگیری وارد شوند. از همین رو، انسداد نسبی در اینجا نه به معنای فقدان هرگونه جابه‌جایی، بلکه به معنای بالا بودن هزینه ورود از بیرون و پایین بودن هزینه بازتولید از درون است. به نظر، تا زمانی که این نسبت تغییر نکند، هر انتخاباتی بیشتر به بازآرایی تاکتیکی بازار قدرت میماند تا دگرگونی راهبردی نظم نخبگانی.

۸- سازوکارهای ماندگاری و بازتولید قدرت

برای فهم ماندگاری نخبگان سیاسی در ایران پس از انقلاب، تمرکز بر اشخاص کافی نیست؛ باید به سازوکارهایی توجه کرد که حتی پس از تغییر چهره‌ها، قواعد بازی را پایدار نگه می‌دارند. نخستین سازوکار، حقوقی - نهادی است. قانون اساسی با اعطای اختیارات مهم به نهادهای برتر و نظارتی، و بازنگری ۱۳۶۸ با تقویت جایگاه‌های محوری در رأس ساخت، نشان می‌دهد که دسترسی به قدرت در ایران همواره با لایه‌های متعدد تأیید و نظارت همراه بوده است. در این میان، نقش شورای نگهبان در تفسیر قانون اساسی و نظارت بر انتخابات، یکی از اصلی‌ترین سازوکارهای تعیین‌کننده است. تفسیر شورای نگهبان از اصل ۹۹ درباره نظارت استصوابی، نظارت را از سطح صرفاً شکلی فراتر برده و آن را به یکی از مجاری مهم تنظیم

رقابت سیاسی تبدیل کرده است. در چنین نظامی، گردش نخبگان حتی پیش از ورود به رقابت انتخاباتی، در مرحله تعریف واجدان صلاحیت محدود و کانالیزه می‌شود؛ از این رو، بازتولید قدرت تنها محصول رأی‌آوری نیست، بلکه از دل معماری حقوقی انتخاب و انتصاب نیز برمی‌خیزد. (Schirazi, 1997; Buchta, 2000)

دومین سازوکار، اداری - انتصابی است. در جمهوری اسلامی، بخش قابل توجهی از مناصب کلیدی از طریق انتصاب مستقیم یا غیرمستقیم تعیین می‌شود و حتی در حوزه‌های انتخابی نیز ارتقا به سطوح بالاتر معمولاً نیازمند تأیید نهادی، سوابق مدیریتی قابل قبول و ارتباط با مراکز اصلی تصمیم‌گیری است. اسناد سیاست‌های کلی نظام اداری نیز بر شایسته‌سالاری، تعهد و سلامت اداری تأکید می‌کنند، اما برخی پژوهش‌ها نشان داده‌اند که در عمل، موانع سازمانی، تمرکز قدرت اداری و الگوهای تثبیت‌شده مدیریتی می‌توانند مسیرهای ارتقا را محدود کنند و به شکل‌گیری نوعی بسته‌شدن درون‌سازمانی بینجامند (Brownlee, 2007; Keshavarzian, 2007). بنابراین حتی اگر در سطح گفتمانی بر جوان‌گرایی و شایسته‌سالاری تأکید شود، تا زمانی که سازوکارهای انتصاب و ارتقا شفاف‌تر و رقابتی‌تر نشوند، قدرت تمایل دارد در حلقه‌های آزموده‌شده و مورد اعتماد بازتولید شود.

سومین سازوکار، شبکه‌های موازی و رابطه‌ای است. پژوهش‌ها درباره ساختار نخبگان در ایران نشان می‌دهد که پیوندهای شخصی، سابقه همکاری در نهادهای انقلابی، تجربه جنگ، و ارتباطات اداری و دانشگاهی در شکل‌گیری شبکه روابط نخبگان نقش مهمی داشته‌اند. این شبکه‌ها نوعی سرمایه رابطه‌ای ایجاد می‌کنند که می‌تواند در فرآیند انتصاب‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و توزیع منابع سیاسی اثرگذار باشد. (Buchta, 2007; Keshavarzian, 2000) در چنین شرایطی، آنچه در ظاهر به صورت جابه‌جایی نخبگان دیده می‌شود، گاه بیشتر به «چرخش درون شبکه‌های موجود» شباهت دارد تا گردش واقعی و گسترده نخبگان. این شبکه‌ها الزاماً صرفاً حزبی نیستند؛ بخشی از آنها مبتنی بر تجربه‌های مشترک تاریخی، بخشی اداری، بخشی دانشگاهی و بخشی مبتنی بر پیوندهای خویشاوندی و اعتماد شخصی است. از این رو، ماندگاری قدرت را باید نتیجه تعامل مجموعه‌ای از شبکه‌های رسمی و غیررسمی دانست.

چهارمین سازوکار، سرمایه نمادین است. در سیاست ایران پس از انقلاب، مشروعیت سیاسی صرفاً بر مبنای کارنامه مدیریتی یا موقعیت نهادی تعریف نمی‌شود، بلکه پیوند با انقلاب اسلامی، جنگ ایران و عراق، و ارزش‌های ایدئولوژیک رسمی نیز منبع مهمی از اعتبار سیاسی به شمار می‌رود. در چارچوب نظری بوردیو، چنین منابعی را می‌توان نوعی «سرمایه نمادین» دانست که در میدان قدرت به بازیگران امکان کسب اعتبار و مشروعیت می‌دهد

(Bourdieu, 1991) در نتیجه، بسیاری از نخبگان برای تثبیت موقعیت خود نه تنها بر توان اجرایی، بلکه بر پیوند با روایت‌های مشروعیت‌بخش نظام نیز تأکید می‌کنند. این امر از یک سو می‌تواند انسجام نظم سیاسی را تقویت کند، اما از سوی دیگر ممکن است ورود نیروهایی را که از نظر نمادین فاصله بیشتری با این روایت‌ها دارند دشوارتر سازد.

پنجمین سازوکار، فرهنگ سیاسی درون نخبگان است. پژوهش‌های جامعه‌شناختی درباره نخبگان سیاسی در ایران نشان می‌دهد که الگوهایی مانند اعتماد محدود، رقابت غیرشفاف و ترجیح روابط شخصی بر قواعد نهادی می‌تواند بر نحوه تعامل نخبگان و فرآیند گردش قدرت تأثیر بگذارد (Higley & Burton, 2006) عراقی و همکاران، ۱۴۰۳. (در چنین فضایی، باز تولید قدرت صرفاً نتیجه ساختارهای رسمی نیست، بلکه از دل عادات، انتظارات و الگوهای کنش نخبگان نیز شکل می‌گیرد. بنابراین فرهنگ سیاسی درون نخبگان را می‌توان حلقه واسط میان ساختار نهادی و رفتار بازیگران دانست. به همین دلیل، اصلاح پایدار در الگوی گردش نخبگان تنها با تغییر قوانین یا نهادها تحقق نمی‌یابد، بلکه نیازمند تحول در الگوهای تعامل و فرهنگ سیاسی درون میدان قدرت نیز هست.

۹- نسل مدیران شبکه‌ای و نهادی جدید

بحث از نسل مدیران شبکه‌ای و نهادی جدید اگر فقط به سن تقویمی مدیران فرو کاسته شود، تحلیل را سطحی می‌کند. آنچه در دهه‌های اخیر اهمیت یافته، بیش از «جوان بودن» به معنای زیستی، نوعی اجتماعی شدن تازه درون نهادهای پس از انقلاب است. این نسل غالباً نه در میدان انقلاب ۱۳۵۷، بلکه در نهادهای تثبیت‌شده‌تر بعدی رشد کرده است: دانشگاه‌ها، دستگاه‌های اجرایی، نهادهای عمومی، مراکز پژوهشی، ساختارهای نظامی - آموزشی، شهرداری‌ها، شرکت‌های شبه‌دولتی و شبکه‌های رسانه‌ای نزدیک به قدرت. به همین علت، مدیر جدید در ایران معمولاً همزمان واجد چند هویت است: کارشناس، مدیر اجرایی، عضو شبکه‌ای از آشنایان و نهادها، و حامل نوعی اعتبار سیاسی - ارزشی. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در چنین میدانی، صرف توان تخصصی برای صعود کافی نیست و قرار گرفتن در شبکه‌های ارتباطی معتبر نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در دسترسی به فرصت‌های مدیریتی دارد (Keshavarzian, 2000; Buchta, 2007).

از این منظر، «مدیر شبکه‌ای» کسی است که می‌تواند میان نهادها حرکت کند، حلقه‌های مختلف را به هم وصل کند و از سرمایه رابطه‌ای برای ارتقا استفاده کند. تحلیل‌های جامعه‌شناختی درباره نخبگان سیاسی نیز نشان می‌دهد که در بسیاری از نظام‌های سیاسی، شبکه‌های غیررسمی، اعتماد شخصی و سرمایه اجتماعی نخبگان در کنار قواعد رسمی اداری

عمل می‌کنند و مسیرهای ارتقا را شکل می‌دهند (Burton, 1986 & Higley, 2006; Bourdieu,).

در سطح گفتمانی، بیانیه گام دوم انقلاب و سخنان رسمی درباره استفاده از جوانان، این نسل را به عنوان حامل امید، تحول و تداوم معرفی کرده‌اند. در سال‌های اخیر بارها بر ضرورت شناسایی نیروی انسانی جوان، مؤمن و متخصص تأکید شده و جوان‌گرایی به عنوان یکی از راهبردهای پویایی نظام اداری و سیاسی مطرح شده است. این تأکیدها نشان می‌دهد که جانشینی نسلی در سطح رسمی به عنوان بخشی از راهبرد تداوم و بازتولید نظم سیاسی مطرح شده است. (Khamenei, 2019) با این حال، اهمیت این گفتمان در آن است که انتقال نسل قرار است درون ساختار موجود و در چارچوب معیارهایی چون وفاداری، شایستگی و قابلیت اعتماد انجام شود. بنابراین جوان‌گرایی در ایران بیش از آنکه به معنای گشایش رقابت آزاد باشد، بیشتر به شکل نوعی بازسازی درون‌ساختاری فهم می‌شود؛ الگویی که در بسیاری از نظام‌های سیاسی با ساختارهای نخبه‌محور مشاهده شده است (Burton, 2006 & Higley, 2007; Brownlee,).

با وجود این، برخی پژوهش‌ها درباره ساختار اداری ایران نشان می‌دهد که نظام مدیریتی همچنان با چالش‌هایی مانند تمرکز قدرت، کندی گردش نخبگان و موانع نهادی در مسیر ارتقای نسل‌های جدید روبه‌رو است. این وضعیت گاه به شکل نوعی تداوم نخبگان اداری و مقاومت ساختاری در برابر تغییر نسلی تفسیر شده است. (Schirazi, 2000; Buchta, 1997) در چنین شرایطی، مسئله اصلی صرفاً کمبود نیروی جوان نیست، بلکه ضعف سازوکارهای نهادی برای جانشین‌پروری، ارزیابی شایستگی و توزیع فرصت‌های مدیریتی است. از این منظر، نسل جدید مدیران از یک سو از نظر تحصیلی، فنی و ارتباطی مجهزتر از بسیاری نسل‌های پیشین است؛ اما از سوی دیگر برای ورود به سطوح بالای قدرت همچنان نیازمند سرمایه نهادی، حمایت شبکه‌ای و اعتبار سازمانی است. همین امر باعث می‌شود که احتمال ادغام این نسل در شبکه‌های موجود قدرت نیز وجود داشته باشد.

نشانه‌های سال‌های اخیر نیز حاکی از آن است که در بسیاری از موارد، نسل جدید مدیران نه به صورت جایگزین کامل نسل پیشین، بلکه در قالب الگوی ترکیبی در کنار آن ظاهر شده است. تجربه دولت‌های مختلف در جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که تغییرات مدیریتی معمولاً به صورت تدریجی و در چارچوب شبکه‌های نهادی موجود انجام می‌شود، نه به صورت گسست ناگهانی. چنین الگویی از گردش محدود نخبگان در بسیاری از نظام‌های سیاسی نیز مشاهده شده است؛ جایی که نخبگان جدید اغلب درون شبکه‌های نهادی تثبیت شده

اجتماعی می‌شوند و به تدریج وارد حلقه‌های تصمیم‌گیری می‌گردند (Higley & Burton, 2006; Brownlee, 2007).

در مجموع نسل جدید مدیران در ایران، برخلاف تصور ساده‌انگارانه، نه صرفاً «جوان» است و نه صرفاً «تخصص‌گرا». این نسل محصول تلاقی چند روند ساختاری است: گسترش آموزش عالی، توسعه نهادهای اداری و پژوهشی پس از انقلاب، تداوم فیلترهای سیاسی و نهادی برای دسترسی به قدرت، و شکل‌گیری شبکه‌های گسترده ارتباطی در میان نخبگان. اگر این نسل بتواند سرمایه کارشناسی و حرفه‌ای را بر سرمایه صرفاً رابطه‌ای غلبه دهد، احتمال افزایش کارآمدی و گشودگی در نظام مدیریتی وجود دارد؛ اما اگر منطق شبکه‌ای همچنان غالب بماند، ممکن است صرفاً شکل پیچیده‌تر و مدرن‌تری از همان بازتولید محدود نخبگان تثبیت شود. (Bourdieu, 2007 1986 Keshavarzian,);

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی الگوهای گردش نخبگان سیاسی در جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که تحولات قدرت در این نظام را نمی‌توان صرفاً با تغییر دولت‌ها، نتایج انتخابات یا جابه‌جایی چهره‌های سیاسی توضیح داد. برای فهم دقیق‌تر این فرایند، نظریه چرخش نخبگان ابزار تحلیلی مناسبی فراهم می‌کند؛ زیرا توجه را از سطح رخدادهای روزمره سیاسی به سازوکارهای عمیق‌تر انتقال، بازتولید و انحصار قدرت منتقل می‌سازد. بر اساس این چارچوب، سیاست در هر جامعه عمدتاً عرصه رقابت اقلیت‌های سازمان‌یافته برای تصاحب و حفظ قدرت است، نه حکومت مستقیم توده‌ها. تجربه جمهوری اسلامی نیز تا حد زیادی این منطق را تأیید می‌کند.

نخستین یافته اساسی آن است که انقلاب ۱۳۵۷ را باید مهم‌ترین نقطه چرخش نخبگان در تاریخ معاصر ایران دانست. در این مقطع، نخبگان سلطنتی، بوروکراتیک و وابسته به نظم پیشین کنار رفتند و ائتلافی از روحانیون سیاسی، نیروهای انقلابی، فعالان مذهبی و مدیران تازه‌وارد جای آنان را گرفتند. این تحول، نمونه روشن جایگزینی یک طبقه سیاسی با طبقه‌ای جدید بود. اما همان‌گونه که نظریه نخبگان پیش‌بینی می‌کند، حذف یک نخبه به معنای حذف اصل نخبگی نیست؛ بلکه تنها ترکیب اقلیت حاکم تغییر می‌کند.

دومین یافته آن است که پس از استقرار نظم جدید، گردش نخبگان در جمهوری اسلامی بیشتر درون‌ساختاری شد تا برون‌ساختاری. به این معنا که در دهه‌های بعد، جابه‌جایی‌ها عمدتاً میان جناح‌ها، نسل‌ها و شبکه‌های مختلف درون نظام صورت گرفت، نه میان نیروهای خارج از ساختار رسمی. از منظر نظریه پارتو، این وضعیت نوعی گردش کنترل‌شده است که در آن

نخبگان حاکم برای بقا، بخشی از نیروهای تازه را جذب می‌کنند، اما کنترل کلی ساختار را از دست نمی‌دهند.

الگوی نخست، یعنی دوره انقلابی - بسیجی، نشان داد در شرایط بحران و جنگ، نخبگانی که از سرمایه ایدئولوژیک، بسیج‌پذیری و وفاداری برخوردارند، شانس بیشتری برای صعود دارند. در این مرحله، معیار تخصص در درجه دوم قرار گرفت و سرمایه انقلابی نقش تعیین‌کننده یافت. این دقیقاً با منطق دوره‌های تأسیس سیاسی سازگار است؛ زمانی که بقا بر کارآمدی مقدم می‌شود. الگوی دوم، یعنی دوره تکنوکراتیک - بوروکراتیک، بیانگر آن بود که نخبگان حاکم برای تداوم قدرت ناچار به جذب مدیران حرفه‌ای و متخصص‌اند. پس از پایان جنگ، نیازهای توسعه‌ای و بازسازی، نوع دیگری از نخبه را به ساختار قدرت وارد کرد. در اینجا نظریه چرخش نخبگان نشان می‌دهد که نخبگان مسلط اگر نتوانند خود را با نیازهای جدید سازگار کنند، جای خود را به نیروهای تازه‌نفس تر می‌دهند؛ حتی اگر این جایگزینی درون همان نظام صورت گیرد. الگوی سوم، یعنی دوره پوپولیستی - امنیتی، واکنشی به فاصله گرفتن بخشی از نخبگان تکنوکرات از مطالبات اجتماعی بود. در این مقطع، نخبگانی با گفتمان عدالت‌خواهی، ضداشرافی و پیوند نزدیک‌تر با ساختارهای امنیتی ارتقا یافتند. این تحول نشان می‌دهد که گردش نخبگان همواره نتیجه برنامه‌ریزی نهادی نیست، بلکه گاه محصول نارضایتی اجتماعی و شکاف درون‌نخبگانی است. الگوی چهارم، یعنی تمرکزگرایی شبکه‌ای و انسداد نسبی، بیانگر مرحله‌ای است که در آن ساختار قدرت کوشیده است پس از تجربه تنش‌های گسترده، گردش نخبگان را محدودتر، کنترل‌شده‌تر و هماهنگ‌تر سازد. در این دوره، شبکه‌های نهادی، انتصابات و پیوندهای سازمانی نقش بیشتری نسبت به رقابت انتخاباتی یافته‌اند. به زبان نظری، نخبگان حاکم تلاش کرده‌اند هزینه‌های گردش باز را کاهش داده و گردش محدود را جایگزین آن کنند. همچنین ظهور نسل مدیران شبکه‌ای و نهادی جدید نشان می‌دهد که چرخش نخبگان در جمهوری اسلامی متوقف نشده، بلکه شکل آن تغییر کرده است. نسل جدید کمتر متکی بر سرمایه انقلابی اولیه و بیشتر متکی بر سرمایه سازمانی، تجربه اداری و عضویت در شبکه‌های رسمی قدرت است. این تحول نشانه گذار تدریجی از نسل بنیان‌گذار به نسل مدیران حرفه‌ای درون نظام است. در نتیجه نهایی، مقاله نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی نه با انسداد کامل نخبگان مواجه بوده و نه با گردش آزاد آنان. الگوی غالب، نوعی چرخش محدود، هدایت‌شده و نهادمند است که در آن نخبگان جدید وارد می‌شوند، اما عمدتاً از مسیرهای مورد تأیید ساختار. پایداری نظام نیز تا حد زیادی ناشی از همین توانایی در جذب نیروهای تازه بدون واگذاری کامل کنترل بوده است.

براین اساس مسئله اصلی آینده این نظام نه اصل چرخش نخبگان، بلکه کیفیت آن است. اگر گردش نخبگان بتواند میان وفاداری، تخصص و نمایندگی اجتماعی تعادل برقرار کند، ظرفیت بازتولید قدرت حفظ خواهد شد. اما اگر این گردش صرفاً در حلقه‌های محدود و بسته باقی بماند، خطر فرسودگی نخبگان، کاهش نوآوری و افزایش فاصله با جامعه بیشتر می‌شود. بنابراین، سرنوشت بلندمدت هر نظام سیاسی بیش از آنکه به وجود نخبگان وابسته باشد، به نحوه تجدید و نوسازی آنان بستگی دارد.

استناد به این مقاله: خدائی، سهراب، محسنی مشتقین، علی، الهی منش، محمد حسن. (۱۴۰۴). الگوهای گردش نخبگان سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۴)، ۲۹-۵۴

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- انصاری، م. م.، و برزگر، ا. (۱۳۹۳). الگوی پرورش و گزینش نخبگان سیاسی در جمهوری اسلامی ایران. *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، ۱۱۹-۱۴۹.
- حسن پور درودگر، ز.، ساعی، ع.، و باستانی، س. (۱۴۰۲). توزیع قدرت در شبکه روابط نخبگان سیاسی ایران پس از انقلاب: با تأکید بر شبکه روابط اعضای هیئت دولت‌های هفتم تا دهم. *فصلنامه ...*، ۳۱۷ (۳)، ویژه‌نامه تحلیل شبکه‌های اجتماعی، ۹۱-۱۱۷.
- حسن‌لو، خسرو. (۱۳۹۸). الگوی پیشرفت «نهاد پاسداری» در گام دوم انقلاب اسلامی. *پژوهش‌های سیاست اسلامی*، شماره ۱۶، صص ۱۱-۷۲.
- حسینی، س.، بیابان‌نورد سروسستانی، ع.، و راسخ، ک. (۱۴۰۴). نقش نخبگان در دولت‌های اکبر هاشمی رفسنجانی و محمود احمدی‌نژاد در توسعه سیاسی و موانع عاملیتی و ساختاری آن. *رهافت انقلاب اسلامی*، ۱۹ (۷۲)، ۲۲۱-۲۴۲.
- خرمشاد، م.، و طاهرخانی، ف. (۱۳۹۴). تحلیل گفتمانی-تاریخی بافت مشروعیتی گفتارهای سیاسی در انقلاب اسلامی ایران. *رهافت انقلاب اسلامی*، ۳۰ (۳۰)، ۲۳-۴۲.
- دلاوری، ا. (۱۳۹۴). اعتدال‌گرایی و تعادل سیاسی: بایسته‌های سیاست اعتدال در سپهر سیاسی کنونی ایران. *راهبرد*، ۲۴ (۷۵).
- زارعی، ع. (۱۳۹۸). چرخش نخبگان سیاسی پس از انقلاب اسلامی در ایران. *دولت‌پژوهی*، ۵ (۲۰)، ۷۱-۱۰۰.
- زروانی، ج.، بخشایشی اردستانی، ا.، درویش‌پور، ح.، و مطلبی، م. (۱۴۰۲). تحلیلی بر پایگاه اجتماعی، رویکرد و خط‌مشی حزب کارگزاران سازندگی ایران. *فصلنامه رهافت انقلاب اسلامی*، ۱۷ (۶۳)، ۶۷-۸۸.
- عابدی اردکانی، م. (۱۳۹۳). توسعه‌نیافتگی سیاسی از منظر فرهنگ سیاسی نخبگان در ایران (۱۳۶۸-۱۳۸۴). *پژوهشنامه علوم سیاسی*، ۳۶ (۳۳)، ۱۳۳-۱۷۰.
- قادری، ه.، دلاوری، ا.، و گل محمدی، ا. (۱۴۰۲). پوپولیسم و سیاست در ایران پس از انقلاب: تحلیل محتوای گفتارهای رؤسای جمهور از ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۵. *فصلنامه علمی پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۱۲ (۴۴)، ۵۸-۹.
- <https://doi.org/10.22054/QPSS.2022.66333.30>
02
- قیصری، م.، نقدی‌پور، م.، و باقری، ع. (۱۴۰۰). نخبگان سیاسی و صورت‌بندی گفتمانی اعتدال در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲-۱۴۰۰). *فصلنامه روابط خارجی*، ۵۲ (۵۲)، ۹۳۴-۹۰۴.
- قیصری، ن. (۱۴۰۴). ناپایداری پیشرفت و توسعه در ایران: بحثی در ماهیت و علل ناپایداری فرایندها و دستاوردها. *فصلنامه دولت‌پژوهی*، ۴۱ (۴۱)، ۸-۱.
- قیصری، ن.، و قربانی، م. (۱۴۰۲). گفتمان‌های هویتی و منازعات نخبگان سیاسی در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۶-۱۳۹۸). *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۱۲ (۴۵)، ۷-۵۸.
- نوروزی، م. ح.، و بهستانی، م. (۱۴۰۳). بررسی جایگاه هویت بر سیاست‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران: مقایسه دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد در چارچوب نظریه باری بوزان. *مطالعات روابط بین‌الملل*، ۶۸ (۶۸)، ۱۰۷-۱۳۰.
- Arjomand, S. A. (1988). *The turban for the crown: The Islamic revolution in Iran*. Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). Greenwood Press.
- Brownlee, J. (2007). *Authoritarianism in an age of democratization*. Cambridge University Press.
- Buchta, W. (2000). *Who rules Iran? The structure of power in the Islamic Republic*. Washington Institute for Near East Policy.
- Dahl, R. A. (1961). *Who governs? Democracy and power in an American city*. Yale University Press.
- Higley, J., & Burton, M. (2006). *Elite foundations of liberal democracy*. Rowman & Littlefield.
- Keshavarzian, A. (2007). *Bazaar and state in Iran: The politics of the Tehran marketplace*. Cambridge University Press.
- Khamenei, A. (2019). *The second phase of the Islamic revolution statement*. Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Khamenei.
- Michels, R. (1962). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy* (E. Paul & C. Paul, Trans.). Free Press. (Original work published 1911)
- Mills, C. W. (1956). *The power elite*. Oxford University Press.
- Mosca, G. (1980). *The ruling class* (H. D. Kahn, Trans.). Greenwood Press. (Original work published 1939)
- Pareto, V. (1968). *The rise and fall of elites: An application of theoretical sociology*. Bedminster Press. (Original work published 1935)

city. Yale University Press.

Delavari, A. (2015). Moderation and political balance: Requirements of moderation politics in Iran's current political sphere. *Rahbord*, 24(75). {in persian}

General policies of the administrative system. (2010, April 20). farsi.khamenei.ir. {in persian}

Ghadery, H., Delavari, A., & Golmohammadi, A. (2023). Populism and politics in post-revolutionary Iran: A content analysis of presidential discourses from 1989 to 2016. *Strategic Policy Research Quarterly*, 12(44), 9–58. {in persian}

Gheisari, M., Naghdipour, M., & Bagheri, A. (2021). Political elites and the discursive formation of moderation in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran (2013–2021). *Foreign Relations Quarterly*, 52, 904–934. {in persian}

Gheisari, N. (2025). Instability of progress and development in Iran: A discussion on the nature and causes of instability in processes and achievements. *State Studies Quarterly*, 41, 1–80. {in persian}

Gheisari, N., & Ghorbani, M. (2023). Identity discourses and conflicts among political elites in the Islamic Republic of Iran (1997–2019). *Strategic Policy Research Quarterly*, 12(45), 7–58. {in persian}

Hasanlou, K. (2019). The progress model of the “guardianship institution” in the second phase of the Islamic Revolution. *Islamic Politics Research*, 16, 11–72. {in persian}

Hasanpour Doroudgar, Z., Saei, A., & Bastani, S. (2023). Distribution of power in the network of political elites in post-revolutionary Iran: With emphasis on the network of relations among members of the seventh to tenth cabinets. *Quarterly Journal*, 17(3, Special Issue on Social Network Analysis), 91–117. {in persian}

Higley, J., & Burton, M. (2006). *Elite foundations of liberal democracy*. Rowman & Littlefield.

Hosseini, S., Biabannavard Sarvestani, A., & Rasekh, K. (2025). The role of elites in the governments of Akbar

Pierson, P. (2004). *Politics in time: History, institutions, and social analysis*. Princeton University Press.

Schirazi, A. (1997). *The constitution of Iran: Politics and the state in the Islamic Republic*. I.B. Tauris.

منابع اینترنتی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۵۸). *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: فصل چهاردهم، بازنگری در قانون اساسی، اصل ۱۷۷*. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/133642>

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۵۸). *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*. بازبای از <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/132239>

ابلاغ سیاست‌های کلی نظام اداری. (۳۱/۰۱/۱۳۸۹). farsi.khamenei.ir.

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=16992>

{In Persian}

Abedi Ardakani, M. (2014). Political underdevelopment from the perspective of the political culture of elites in Iran (1989–2005). *Political Science Research Journal*, 36, 133–170. {in persian}

Ansari, M. M., & Barzegar, A. (2014). The model of training and selection of political elites in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Journal*, 4(1), 119–149. {in persian}

Arjomand, S. A. (1988). *The turban for the crown: The Islamic revolution in Iran*. Oxford University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.

Brownlee, J. (2007). *Authoritarianism in an age of democratization*. Cambridge University Press.

Buchta, W. (2000). *Who rules Iran? The structure of power in the Islamic Republic*. Washington Institute for Near East Policy.

Dahl, R. A. (1961). *Who governs? Democracy and power in an American*

constitution, Article 177. Islamic Parliament Research Center. {in persian}

The Constitution of the Islamic Republic of Iran. (1979). The Constitution of the Islamic Republic of Iran. Islamic Parliament Research Center. {in persian}

Zarei, A. (2019). Political elite circulation after the Islamic Revolution in Iran. *State Studies*, 5(20), 71–100. {in persian}

Zarvani, J., Bakhshayeshi Ardastani, A., Darvishpour, H., & Matlab, M. (2023). An analysis of the social base, approach, and policy orientation of the Executives of Construction Party of Iran. *Approach to the Islamic Revolution*, 17(63), 67–88. {in persian}

Hashemi Rafsanjani and Mahmoud Ahmadinejad in political development and its agency-related and structural obstacles. *Approach to the Islamic Revolution*, 19(72), 221–242. {in persian}

Keshavarzian, A. (2007). *Bazaar and state in Iran: The politics of the Tehran marketplace*. Cambridge University Press.

Khamenei, A. (2019). *The second phase of the Islamic Revolution statement*. Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Khamenei.

Khorramshad, M., & Taherkhani, F. (2015). A historical-discursive analysis of the legitimacy context of political discourses in the Islamic Revolution of Iran. *Approach to the Islamic Revolution*, 30, 23–42. {in persian}

Michels, R. (1962). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy* (E. Paul & C. Paul, Trans.). Free Press. (Original work published 1911)

Mills, C. W. (1956). *The power elite*. Oxford University Press.

Mosca, G. (1980). *The ruling class* (H. D. Kahn, Trans.). Greenwood Press. (Original work published 1939)

Norouzi, M. H., & Behestani, M. (2024). Examining the role of identity in the security policies of the Islamic Republic of Iran: A comparison of the Khatami and Ahmadinejad administrations within Barry Buzan's theoretical framework. *International Relations Studies*, 68, 107–130. {in persian}

Pareto, V. (1968). *The rise and fall of elites: An application of theoretical sociology*. Bedminster Press. (Original work published 1935)

Pierson, P. (2004). *Politics in time: History, institutions, and social analysis*. Princeton University Press.

Schirazi, A. (1997). *The constitution of Iran: Politics and the state in the Islamic Republic*. I.B. Tauris.

The Constitution of the Islamic Republic of Iran. (1979). *The Constitution of the Islamic Republic of Iran: Chapter fourteen, revision of the*